

„Ne sau žmonės“: Vydūno klausimai mūsų kartai

„Iš kur ir kam, ir kas žmogus?“, – klausia Moksleivis „Pasaulio gaisro“ prologe. Egzistencinius klausimus Vydūnas kelia atsiremdamas į Antikos kultūrą („Pažink save“ – perskaito Moksleivis užrašą virš apgriuvusio graikų dievnamio angos¹), į senovės Rytų ir Baltų kultūros išmintį („MAGĖ. Todėl ir noriu likti tėviškėje, kur jaučiuosi priglausta, kur numanau maloniąją visumos motiną, kaip senovės egiptėnai.“²). Marijos Gimbutienės archeomitologijos tyrimai Magės žodžiuose leidžia atpažinti ikiindoeuropietišku laikų Senosios Europos Didžiąją Deivę Motiną. Vydūno dramų finaluose mintis kreipiama į ateitį, viliantis, kad žmonės puoselės taikaus žmoniškumo vertybes. Tarp praeities ir ateities Vydūnas sustabdo dabarties situacijas, kuriose personažai ieško atsakymo į klausimus apie asmens laisvę ir atsakomybę, apie žmogaus santykį su tėvyne ir pasauliu, apie žmonijos vertybes.

Vydūnas (Vilhelmas Storostas, 1868–1953) dramų kūriniai rašė Tilžės Lietuvių giedotojų draugijos vaidintojams Prūsų arba Mažąja Lietuva vadinamame krašte. Nuo 1899 m. iki draugijos uždraudimo 1935-aisiais jis nuosekliai vykdė uždavinį „meilę į lietuvių kalbą ir tautą žadinti ir tuomi lietuvių kilmę į garbę iškelti“. Su draugijos vaidintojas Vydūnas pastatė savo parašytas komedijas, dramas, misterijas, tarp jų – trilogijas „Probočių šešėliai“, „Amžina ugnis“, misteriją „Jūrų varpai“. Žiemą vaidino Tilžės, kitų Mažosios Lietuvos miestelių salėse, vasarą – atvirose erdvėse, – Tilžės parke, ant Rambynų kalno.

Atkūrus valstybę, Vydūnui rūpėjo, kad Lietuva taptų laisvų žmonių bendrija, siekiančia kilnių tikslų, suprantančia nepriklausomybę iškovojuosios Lietuvos uždavinius (filosofinį veikalą „Mūsų uždavinys“ Vydūnas dedikavo „Lietuvių tautai, tvirtinančiai savo nepriklausomybę“). Paskaitomis, pamokomis Lietuvos mokyklose, raštais, straipsniais, dramų kūriniais Vydūnas kvietė tapti *žmogumi sau, tautai, žmonijai* ir į tą kvietimą įsiklausė Nepriklausomoje Lietuvoje gimusiųjų karta, vydūniškąsias nuostatas diegusi ir savo vaikams (šiandieninis profesorės Violetos Kelertienės liudijimas apie auklėjimą šeimoje).

Pastaraisiais metais minime daugelio šios kartos iškilių asmenybių šimtmečius ir jų biografijose pastebime bendrą bruožą, kurį ugdė ir Vydūno „Ne sau žmonės“, gimnazijose skaitytas kūrinys. Tas bendras bruožas – vydūniškasis *žmogus sau* – atpažįstamas laisvuose, sąmoninguose pasirinkimuose: einant į pasipriešinimo kovą (Broniaus Krivicko, Mamerto Indriliūno, Juozo Lukšos Daumanto ir daugelio kitų pasirinkimas), išpareigojant kultūros darbui (Kazio Bradūno, Alfonso Nykos-Niliūno, visos žemininkų kartos kultūrinė veikla, poezija, filosofija), stiprinant Lietuvos žmonių pasitikėjimą savo kultūra (pasaulyje pelnę pripažinimą, tapę, Vydūno žodžiais tariant, *žmogumi žmonijai*, Marija Gimbutienė, Jonas Mekas liudija, kokią didelę vertę turi ryšys su savosios kultūros šaknimis, lietuvių kalba, tautosaka, mitologija).

Drama „Ne sau žmonės“ – 1900-aisiais parašytos trilogijos „Probočių šešėliai“ antra dalis (išspausdinta 1908 metais). Pagrindiniai Vydūno trilogijos klausimai: kodėl laisvę praranda žmogus ir valstybė, ko reikia, kad laisvę atgautume ir išlaikytume.

„Probočių šešėlių“ prologe, Vydūno pavadintame „Anga“, iš svetimų kraštų į tėvynę grįžta Tautvyda. Jam klausiant, kodėl tėvynė tamsi, negyva, svetima, pasirodo

¹ Vydūnas. „Pasaulio gaisras“, Vydūnas. *Raštai*, t. 3, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 215.

² Vydūnas. „Pasaulio gaisras“, Vydūnas. *Raštai*, t. 3, p. 413.

Daiva. Jos padedamas Tautvyda ima suprasti, dėl ko žmogui tėvynė reikalinga, ir kuo žmogus yra svarbus tėvynei.

Ieškodamas atsakymų, Tautvyda iš dabarties keliauja į seniausius laikus, – pirmosios trilogijos dalies „Vėtra“ veiksmo laikas – „kai kryžievių užkariaujama buvo Prūsija ir Lietuva“³. Tautvyda tampa didžiūnu Mantvyda, kuris padaro tragišką klaidą. Susižavėjęs kryžiuočių kultūra, jis išsižada savo dievų, paniekina visa, kas lietuviams nuo seniausių laikų buvo šventa. Dievų bausmė ištinka ne tik Mantvydą, bet ir tautą, kurią ilgus metus slegia sunkus baudžiatvės jungas.

Antroje dalyje „Ne sau žmonės“ kelionė tęsiama baudžiatvės laikais, laiko nuoroda – „apie 1750 metus“. Tautvyda yra tapęs baudžiauninku Mykolu. Tai tamsos ir vergijos laikas, kai vieninteliam Vysuomiui, keliaujančiam po žmones kaip tas pasakų Senelis, rūpi sukelti šviesos ir laisvės pasiilgimą, „sužadinti žmones, kad būtų sau žmonėmis“.

Trečios dalies – misterijos „Šventa ugnis“ laikas – „Dabartis“. Į tekstą Vydūnas įpina daugybę reikšmingų to meto idėjų. Permaštoma mūsų istorija, pratęsiant Motiejaus Valančiaus, Antano Baranausko, Jono Basanavičiaus, Jono Šliūpo, aušrininkų, varpininkų mintis, jog tautinis atgimimas neįmanomas be *kiekvieno* tautos nario dvasinio atgimimo, o tautos nelaimės nėra vien svetimųjų nulemtos – jos kyla visų pirma iš *vidaus*, iš žmonių moralinio nuopuolio.

Kodėl atsakymų į dabarties žmogaus klausimus Vydūnas siūlo ieškoti praeityje, o lietuvių dramaturgijoje apskritai tokia svarbi yra istorinė drama? Apie tai mąstė ne vienas rašytojas, tarp jų ir Balys Sruoga. Straipsnyje „Istorinė teisybė dailiojoje literatūroje“ jis pateikia savo atsakymą: kai rašytojai „įskiepyt mums amžių vidujo patyrimo išmintį, mes gal tik tuomet teismokysime skirti amžinuosius tautos sąmoningo gyvenimo pradus nuo šiokiadienės menkystos šiukšlių“.⁴

1908-aisiais „Probočių šešėliai“ sutikti entuziastingai. Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė viena pirmųjų pripažino Vydūno dramaturgijos vertę: „Istorijoje reikia ieškoti gilesnės prasmės. Pavyzdį parodė Vydūnas „Probočių šešėliuose“, – rašė ji. – Žinoma, galima kitaip galvoti, negu jis galvojo, bet reikia sutikti su tuo, kad tik *tokiu būdu* rašytos istorinės dramos gali šiandien būti reikalingos. Rašytojas neturi bijoti savo vaidentuvės, nei savo minčių, kurios gal veda nepramintais takais, – turi tik šviesiai, aiškiai žiūrėti į tai, ką myli.“⁵

Iš keleto laišku Sofijai aiškėja, kad „nepramintais takais“ vedanti Vydūno trilogija buvo gerai žinoma Mikalojui Konstantinui Čiurlioniui. Ne tik žinoma, bet ir tiek artima, kad dėl jos įkūnijimo teatro scenoje jis jaudinosi, ginčijosi ir net subūrė kovotojų pajėgas. Po Peterburge matyto nevykusio Vydūno „Probočių šešėlių“ prologo „Anga“ vaidinimo M. K. Čiurlionis su muzikos studentais Juozu Tallat-Kelpša ir Stasiu Šimkumi sudarė sąjungą: „Nusprendėm visomis jėgomis neleisti, jei kas nors panašaus kada ketintų pasikartoti.“⁶

Vytautas Kavolis XX a. pradžios lietuvių menininkų – Vydūno, M. K. Čiurlionio, Vinco Krėvės, Igno Šeiničiaus – kūrybos ir pasaulėjautos giminystę paaiškina individualybės ir kosminės erdvės sąvokomis, – „individualybės formos po kosminiu gaubtu“.⁷ Šių menininkų kūrinuose „skleidėsi „individualizmas kosminėje aprėptyje“; ką

³ Vydūnas. „Probočių šešėliai“, Vydūnas, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 215.

⁴ B. Sruoga. *Raštai*, t. 8, *Literatūros kritika, 1930-1947*, parengė Algis Samulionis; redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Alma littera, 2002, p. 143.

⁵ S. Kymantaitė. „Į rašytojus: „Dainos“ konkursas ir istorijos drama“, *Viltis*, 1908, gegužės 14 (27), Nr. 55 (90), p. 1.

⁶ Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Vytautas Landsbergis, *Laiškai Sofijai*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, psl. 140.

⁷ V. Kavolis. „Sąmoningumo trajektorijos“, V. Kavolis. *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 142.

tik nuo kaimo dirvos atitrūkę rašytojai staiga atsivėrė Indijos civilizacijai, Biblijos tradicijai, iš esmės – universaliesiems mitiniams klodams; o antra vertus – labai įtaigiai kalbėjo apie individualią atsakomybę, apsisprendimą, asmeninį tikėjimą ir panašius dalykus.“⁸

Vydūno kūriniai pradėjo moderniosios lietuvių dramaturgijos istoriją. Sukurti išskirtiniai moterų personažai – Daiva, Grožvyda, Magė. V. Kavolio žodžiais tariant, Vydūno dramose moteris yra „vadovė, šaukianti vyrus į moralinę atsakomybę“.⁹ Tautosakos, mitologijos interpretacijose Vydūnas sukūrė archajiškos lietuvių kultūros pasaulį, jo tvarką saugoja galingos deivės Laima, Ragana, Laumės. Misterija „Jūrų varpai“ – avangardinės formos drama, – Vydūnas lietuvių literatūrą praturtina to meto Vokietijoje klestėjusios ekspresionistinės dramos poetika. Tragedija „Pasaulio gaisras“ – idėjų drama, drama disputas.

Vydūnas skatina mąstyti, kokios vertybės telkia tautą, padeda jai stiprėti. „Probočių šešėlių“ Tautvyda sutinka žmogų, statantį akmeninę piramidę, – simbolinį paminklą su užrašu „Spėka ir medžiaga“. Tautvydos sutiktas personažas yra įsitikinęs, kad Lietuvai svarbiausia vertybė – „branduolys gyvenimo“ yra materialinė gerovė. Ją kurti Kaulius kviečia Tautvydą, kitus žmones:

Kaulius. Turėsime tuomet vienybės
ir pasidžiaugsime tvirtybe.
Veik ūkiški žmonių padėjimai
bus geresni, o taip irgi dora.
Ūmai pakils tad mūsų Lietuva.¹⁰

Tačiau kai šalis ir toliau lieka tamsi, išsiilgta saulė nepateka, Tautvyda išdrįsta sukilti prieš bendruomenę telkiančio Kauliaus idėjas. Tautvyda sudaužo piramidę, medžiaginių vertybių stabą. Tik toks, išdrįšęs eiti „prieš srovę“, žmogus gali išvaduoti piramidėje įkalintą Daivą, apie kurią Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė kadaise klausė: „Daiva – Genijus – kas tai, – ar tautos siela? ir taip ir ne... Tai pilnai tautos dvasia ir dar daugiau, tai giliausias, visuotinas, žmogaus gyvos sielos išreiškimas. Pažinti tą genijų duota tik tiems, kurie trokšta ir ieško, pažinus randasi neapsakomas malonus tikrumas, savo takų žinojimas.“¹¹

Vydūnas kviečia mąstyti apie žmogaus laisvo pasirinkimo ir galios problemą, itin aštriai keliamą 1929-aisiais sukurtoje tragedijoje „Pasaulio gaisras“. Veiksmas vyksta Pirmojo pasaulinio karo metu. Tačiau tikrasis karas vyksta ne tolimame fronte, bet Magės namuose. Magė saugo ir gina savo gimtuosius namus, merginų garbę, savo įsitikinimus. Ji susiduria su brutalia ir ciniška vokiečių Majoro ir kareivių ideologija, pagrįsta valia valdyti (*Willen zur Gewalt*) ir valia galybėn (*Willen zur Macht*).

Majoras naikina visa, ką saugoja Magė: žmogaus laisvą valią, moters orumą, galiausiai – Magės saugomus namus, jos pačios gyvybę. Reikalaujama, kad Magė savo laisva valia atsisakytų tėvynės, tautinės tapatybės:

Majoras. Jūs turite atsiskirti nuo savo krašto ir nuo šių namų dvasios. To aš dabar noriu. Ir jūs turėsite paklusti; [...] Man laisvas jūsų pasidavimas turi tekti; [...] Aš

⁸ V. Kavolis. Laiškas Anatoliui Lievinui, 1992 m. rugsėjo 26 d., V. Kavolis. *Asmuo ir idėjos*, Sudarytojai Rita Kavolienė, Darius Kuolys, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 471.

⁹ V. Kavolis. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Apostrofa, 2016, p. 86.

¹⁰ Vydūnas. „Probočių šešėliai“, Vydūnas, *Raštai*, t. 1, p. 292.

¹¹ S. Čiurlionienė-Kymantaitė. Vydūno „Probočių šešėliai“, *Aušrinė*, 1911, p. 17.

turiu valią galybėn (*Willen zur Macht*), kaip ir visa mano vokiečių tauta. O vokiškumo galią tu išmoksi mylėti, kaip ją jau dabar gerbi, ir mane sekis laisvai pasiryžusi! [...] Jūs įaugsite į vokiečių kultūros gyvenimą. Ir man dėkosit. Aš išspręsiu klausimą už jus. Jūs bei jūsų tauta suvokietės ir įgis per mus aukštesnį būvį.

Magė. Bet aš jokios prievartos neklausau! Aš nenusileidžiu jokiai nuogalei. Aš nesilenkiu nė vienam! Aš savo galiomis išbūvu! Pašvęsta esu ir pasiliksiu! O jūs dar kaupiate sau naują kaltę! Per šimtmečius, nuo kryžievių laikų, jūsų tauta nusizengė prieš mus! Likimas pats pateiks jums sąskaitą. Savo gyvybe pasirašau jos ieškinį.¹²

Magė žūva kareivių padegtuose namuose. Jos aukos prasmę Vydūnas atskleidžia tragedijos epilogė. Kareiviai danguje išvysta Magės paveikslą ir šią viziją suvokia kaip taikią, žmoniškumo vertybes įkūnijančią ateitį. Kareiviai meta ginklus, nes tiki: „aušta naujas amžius! [...] Žmogaus! Nebe tik vyro – moteros, bet jau žmogaus – žmonos, aukštojo žmoniškumo!“¹³

Vydūnas dramų idėjas išreiškia moderniam teatrui būdingomis raiškos priemonėmis. Dramos prasmę turi atskleisti ir personažų kalba, ir scenos vaizdas, garsai: minties pokyčius sustiprina staigi apšvietimo kaita, spalvų žaismas, labai tylūs ir klausą dirginantys šaižūs garsai, atsirandantys ir išnykstantys vaizdai, manekenai-griaučiai, kalbančios skulptūros, žmogaus prigimties gaivalai ir pan. Akustinėmis ir vizualiomis priemonėmis kuriamas pasaulio sukūrimo, civilizacijos brendimo, krizės-apsivalymo ir atgimimo ciklas.

Vydūnas yra vertinamas kaip savitas dramaturgas ir mąstytojas, sukūręs savojo teatro viziją. Tačiau teatrui Vydūno dramų simboliai, filosofiniai personažų svarstymai kėlė ir kelia daug iššūkių.

Dar Nepriklausomybės išvakarėse režisierius Antanas Sutkus su Vydūno dramaturgija siejo savito, lietuviško teatro ateitį: „Imkime Vydūno teatrą, supraskime, kur, kas ir kaip, pažinkime jo sielą bei dvasią, jo dėsnius ir esmę, tas gelmes, prie kurių mus veda Vydūnas, įstengkime jį įkūnyti ir turėsime pavydėtiną Meno ir Tautos teatrą, tą teatrą, kuris reikalingas žmonijai.“¹⁴

Vydūno drama „Ne sau žmonės“ Kauno teatre turėjo būti suvaidinta prieš šimtmetį. 1920-ųjų pabaigoje, pranešime apie ką tik įsikūrusio teatro repertuaro planus, minimos ir Vydūno trilogijos „Probočių šešėliai“ dalys: „Anga“, „Vėtra“, „Ne sau žmonės“, „Amžina ugnis“.¹⁵

Minint Vydūno šimtmetį 1968-aisiais buvo išleistos didžiosios Vydūno dramos „Amžina ugnis“, „Probočių šešėliai“, „Pasaulio gaisras“. Prie Vydūno kūrybos pirmiausia buvo sugrįžta studentų. 1969 m. Vilniaus universiteto kieme parodytas įspūdingas Vlado Limanto režisuotas „Pasaulio gaisro“ spektaklis.

Pagal šią tragediją kurti spektaklį ketinęs režisierius Jonas Jurašas po universiteto studentų spektaklio audringos sėkmės šios idėjos atsisakė: „Juo man skaudžiau, kad mano idėja apie „Pasaulio gaisrą“ jau realizuota. O eiti pėdsakais Limanto man nesinori

¹² Vydūnas. „Pasaulio gaisras“, Vydūnas. *Raštai*, t. 3, p. 213–215.

¹³ Vydūnas. „Pasaulio gaisras“, Vydūnas. *Raštai*, t. 3, p. 450.

¹⁴ A. Sutkus. „Tautos teatras“, *Santara*, 1917, birželio 3.

¹⁵ *Lietuva*, 1920 12 15, p. 3.

kažkaip.“¹⁶ Rašytoja Aldona Liobytė ne vienu laišku ragino režisierių grįžti prie Vydūno: „Teatro vartai dar Vydūnui neatsivėrė. Labai karštai trokštu, kad Jūs juos atvertumėt“.¹⁷ Tačiau Kauno dramos teatre galėjęs pasirodyti Jono Jurašo režisuotas spektaklis pagal Vydūno kūrybą taip ir nepasirodė.

Simboliška, kad minint Lietuvos teatro šimtmetį, Nacionalinis Kauno dramos teatras sugrįžta prie Vydūno. Labai gerai, kad spektaklį Vydūno kūrybos motyvais kuria režisierius Jonas Vaitkus. Pasak Viktorijos Daujotytės, „jis turi vydūniškos kūrybos geną“.

Jono Vaitkaus teatro poetika atrodo artima Vydūno kūriniam: aktyvus pilietiškumas įvelkamas į ryškių teatro vaizdinių formas. Giminingas ir teatro misijos suvokimas: Jonas Vaitkus, kaip ir Vydūnas, turi tikslą ugdyti mąstančią, laisvą ir savarankišką asmenybę.

Vydūno dramos „Ne sau žmonės“ pasirinkimas atrodo turintis dvigubą dugną: tai ir labai kritiškas santykis su šiandiena, dabarties žmogaus būklės diagnozė, nustatoma žvelgiant per Vydūno kūrybos prizmę.

Kita vertus, „Ne sau žmonės“ – labai pozityvus pasirinkimas, kurį pailustruosiu kulminacine scena iš 1993 m. Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Garbės daktarės vardo suteikimo ceremonijos. Dekodama už šį garbingą įvertinimą Marija Gimbutienė sako kalbą, pavadintą „Žodis Lietuvos jaunimui“:

Kad galėtum kurti ir ką nors nauja pasakyti, ko dar kiti nepasakė ar nepastebėjo, turi būti visiškai laisvas. Negali būti avelė, prisiglaudusi prie avelių būrio. Turi išdrįsti pavirsti juoda avelė ir eiti savais keliais, kas daug sunkiau, negu mekenti unisonu.¹⁸

Kas Marijai Gimbutienei, kuriai vienintelei XX amžiuje pavyko atrasti ir aprašyti ištisą iki šiol neatpažintą Senosios Europos civilizaciją, suteikė jėgos būti laisva, kitokia, galinčia pasakyti, ko kiti dar nepasakė? Mokslininkė sugrįžta į vaikystę, įvardija pirminį saviugdės stimulą:

Nuo pat vaikystės įsidėjau į galvą Vydūno „sau žmogaus“ idėją ir net tą temą panaudojau per baigiamuosius egzaminus „Aušros“ gimnazijoje, Kaune, 1938 metais (jau tada išdrįsau rašyti apie savarankiško, galvojančio žmogaus reikalingumą Lietuvai; tas mano rašinys kaip abitūros darbo pavyzdys buvo iškabintas koridoriuje, ir man tai buvo tikras postūmis, kad pasitikėčiau savo jėgomis).¹⁹

Nacionalinio Kauno dramos teatro spektaklis „Ne sau žmonės“ sugražina mus, įžengusius jau į ketvirtąjį Nepriklausomos Lietuvos gyvenimo dešimtmetį, prie Vydūno klausimų: kas yra *ne sau žmogus*? Kas yra laisvas *sau žmogus*? Kas apskritai yra laisvė?

Ieškodami atsakymų, pasitelkime orientyrą, – 1923-aisiais Vydūno parašyto straipsnio „Tautos laisvė ir reikšmė“ mintis: „skaidriosios akys mato, kad mūsų tauta tėra nepriklausoma ir laisva gyvenimo paviršiaus dalykuose. Ir jos mato, kad ir tai laisvei gresia pavojus, kadangi kitos, būtent esmingosios, laisvės nėra. Ir todėl labai svarbu, kad pradėtume jos ieškoti, kad pasistengtume, jeib ją įgijus.“²⁰

¹⁶ Aldona Liobytė (1915-1985). *Korespondencijos fragmentai*, Sudarytojos Giedrė Jankevičiūtė, Gintarė Paškevičiūtė-Breivienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015, p. 280.

¹⁷ Aldona Liobytė (1915-1985). *Korespondencijos fragmentai*, p. 281.

¹⁸ M. Gimbutienė. Profesorės Marijos Gimbutienės kalba, pasakyta Vytauto Didžiojo universitete 1993 m. birželio 11 d., suteikiant jai Garbės daktarės vardą, *Literatūra ir menas*, 1993, Nr. 29, p. 4.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Vydūnas. *Raštai*, t. 3, Vilnius: Mintis, 1992, p. 266–270.